

ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

Проаналізовано міжнародне інституційне середовище як головний чинник, що сприятиме прийняттю майбутньої Екологічної Конституції Землі. Виявлені основні перешкоди, які з високою ймовірністю можуть реально постати на шляху визнання, прийняття та реалізації норм цього глобального економіко-правового документа.

Ключові слова: Екологічна Конституція Землі, інституційне середовище, міжнародна економічна політика.

Assist. prof. T.Yu. Tunytsya – L'viv NU named after Ivan Franko

Impact of institutional environment on providing the norms of the World Environmental Constitution

An international institutional environment is analysed as a main factor that will be assists in acceptance of future World Environmental Constitution. Founded out the main obstacles, which with high probability can really get up on the way of confession, acceptance and realization of norms of this global legal document.

Keywords: World Environmental Constitution, institutional environment, international economic policy.

Сучасна глобалізація зумовлює потребу у виробленні адекватних глобальних економіко-правових механізмів розв'язання гострих екологічних проблем. Необхідність вироблення таких механізмів об'єктивно пов'язана з тим, що багато в чому питання формування моделі сталого еколого-економічного розвитку стало рівноцінним питанню про виживання людства. Створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) по суті означатиме перехід до нової парадигми соціально-економічних відносин у світі, до формування нового економічного порядку, що має прийти на заміну несправедливій, небезпечній та неефективній системі міжнародних економічних відносин, яка засновується на праві сили та екстраполяції логіки споживання на глобальний економічний порядок.

Право народів на нормальне існування, іншими словами – на достатньо високу частку виробленого глобального продукту та на екологічно прийнятні умови існування, уже прописано в базових міжнародних угодах та статутних документах міжнародних організацій (наприклад ООН). Але, з огляду на критичну екологічну ситуацію, цього ще явно недостатньо. Нагромадження низки глобальних проблем у системі "суспільство – природа" призвело не просто до значного погіршення екологічної ситуації на планеті, але й сягнуло рівня екологічної кризи.

Міжнародна співдружність націй докладає чималих, але очевидно, ще недостатніх зусиль, щоб запобігти глобальній екологічній катастрофі. Світовий форум у Йоганесбурзі (2002 р.) ще раз продемонстрував серйозну розбіжність у позиціях різних держав і їх неспроможність домовитися з найістотніших моментів стратегії сталого розвитку. Це саме стосується проблеми дотримання вимог Кіотського протоколу, про що зараз йдеться на дебатах різного рівня з проблем зміни клімату Землі. Цілком зрозуміло, що створення

і прийняття ЕКЗ допомогло би в усуненні згаданих вище розбіжностей. Але на прийняття і, головне, на дотримання норм ЕКЗ істотний вплив буде мати рівень досконалості міжнародного інституційного середовища.

Нагадаємо, що інституційне середовище охоплює сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, які утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу [1]. Інститути – це вироблені людьми формальні та неформальні обмеження (законодавчі акти і добровільно прийняті кодекси поведінки), а також інструменти примусу. Інститути визначають правила гри учасників суспільно-економічних відносин, в ролі яких виступають переважно різноманітні організації. Інституційні рамки впливають на розвиток організаційних утворень, а організації, своєю чергою, впливають на зміни інституційних рамок. Виходячи з цього, суб'єкти господарювання та їхню економічну діяльність необхідно розглядати як головний двигун економічного прогресу, а інститути як чинники, що визначають (регулюють і обмежують) їхню поведінку.

Всі ці обставини, на нашу думку, є особливо важливими при пошуку шляхів розв'язання проблеми підготовки проекту Екологічної Конституції Землі, оскільки цей безпрецедентний акт повинен мати характер глобального економіко-правового документа.

З точки зору інституціоналістів, економіка це – процес прийняття та реалізації рішень, у якому окремі економічні (господарчі) суб'єкти різними способами виборюють у конкурентній боротьбі належне місце, максимізуючи результати своєї діяльності. Тобто економіка охоплює не тільки ринкові відносини, але й інститути, завдяки яким ринок функціонує. Іншими словами, ринок підпорядковується правилам, які сформовані інституційним середовищем. Звідси зрозуміло, наскільки важливо на цьому етапі опрацювання концепції ЕКЗ передбачити, як будуть реагувати економіки різних країн на прийняття ЕКЗ і запровадження її норм. Адже сьогодні успіх розвитку економіки головним чином залежить від доступу до наявних запасів природних ресурсів та від стану природного життєвого доквілля. Запаси природних ресурсів, зокрема, нафти, газу, вугілля та інших, вже вичерпуються. Природі, щоб створити ці запаси, були потрібні мільйони років, а витрачені вони можуть буди за кількасот літ. Тому сьогодні треба не тільки серйозно замислитися над тим, як не допустити подальшого виснаження природних багатств, але й адекватно діяти у цьому напрямку.

Особливої гостроти ситуації надає поглиблення технологічних процесів міжнародного поділу праці та універсальна спеціалізаційно-коопераційних систем. Така універсальність означає дедалі більші обсяги залучення природних ресурсів – матеріалів, енергоносіїв, а також праці, капіталів, виникнення та стрімке поширення передових технологій, що не може не спричинити збільшення навантаження на екосистеми, додаткових випробувань природних репродуктивних механізмів у планетарних масштабах.

Серйозною перешкодою на шляху реалізації міжнародних домовленостей з проблем сталого розвитку є юридично необов'язковий характер відповідних документів світової спільноти. Досить сказати, що навіть рекомен-

дації Генеральної Асамблеї ООН не мають обов'язкової сили (за винятком рішень Ради Безпеки ООН). Саме тому і виникла ідея створення Екологічної Конституції Землі, яка може забезпечити інтернаціональне втручання в процеси екологічного контролю за економічною діяльністю з метою захисту природного середовища.

Вперше ідея ЕКЗ дискутувалася на конференції з проблем федералізму, яка відбулася у квітні 1992 р. в університеті Гофстра у Нью-Йорку (напередодні Конференції ООН з довкілля і розвитку "Ріо-92") [2]. Метою ЕКЗ є розробка основного закону екологічної безпеки, програми сталого розвитку й виживання цивілізації. ЕКЗ – міжнародний правовий акт, який має визначити допустимі норми економічної діяльності держав у єдиній глобальній соціоекологічній системі Землі.

У 1997 р. на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у спільній заяві глав держав й урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та ПАР, а також у виступі Президента України на цій сесії було виголошено ідею створення Світової екологічної організації (СЕО) на базі програми ООН ЮНЕП [2, с. 203] та Глобального правового акта, покликаною гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу [3]. У спільній заяві чотирьох країн наголошувалося, що наприкінці ХХ ст. людству надаються епохальні шанси, про які ще недавно не можна було й мріяти. Зростає усвідомлення того, що збереження планети, як і мир на Землі є рівновеликим завданням спільноти народів. Доленосне питання – якнайдовше зберегти природні життєві умови та ресурси планети – має чітко й незмінно стояти на порядку денному ООН.

Об'єктивна необхідність прийняття ЕКЗ диктується, з одного боку, невпинною деградацією природного довкілля, а з іншого – неможливістю без чітких юридичних зобов'язань спонукати уряди всіх країн до непростих кроків у напрямі поліпшення ситуації. Практика останніх десятиліть доводить, що без міжнародної кодифікації умов та механізмів соціально-екологічної діяльності світової спільноти розв'язати це завдання реально не вдасться.

Для інституційного забезпечення норм майбутньої Екологічної Конституції Землі необхідно передбачити не тільки реформування структури ООН з тим, щоб сформувати органи управління, регулювання та контролю за дотриманням норм цього акта [2, с. 289]. На нашу думку, не менш важливим буде також формування громадянського суспільства і посилення впливу громадськості та політичних партій на економічну політику держав, яка б відповідала нормам ЕКЗ.

Як відомо, в системі органів контролю за дотриманням норм екологічно безпечної економічної діяльності національних і міжнародних структур пропонується, по-перше, поширити мандат Ради Безпеки ООН, поруч з її традиційними функціями, і на розв'язання міжнародних екологічних проблем; по-друге, створити на базі програми ООН з довкілля (UNEP) Міжнародної екологічної організації або Агентства з довкілля; по-третє, створити Міжнародну службу моніторингу, Міжнародний екологічний суд та Міжнародного екологічного банку [2]. Ці інституції, згідно з нормами ЕКЗ, повинні забезпечувати таку економічну діяльність, яка спрямована на підтримку принципів сталого розвитку.

Треба зазначити, що в ЕКЗ необхідно буде відобразити взаємостосунки і співпрацю новоствореної Світової екологічної організації з іншими міжнародними організаціями, такими як СОТ, МООЗ, МОП, ФАО ООН, МАГАТЕ та іншими. Водночас важливо також сформулювати роль місцевої судової влади у вирішенні локальних еколого-економічних проблем. Крім цього, для інституційного забезпечення норм ЕКЗ треба передбачити гарантії економічного стимулювання раціонального використання, охорони і відтворення природного довкілля і ресурсів, а також санкцій за їх нераціональне використання та деструктивний вплив на довкілля.

Однією з важливих характеристик якості інституційного середовища (в контексті даної проблематики) є міжнародні договори з охорони довкілля. Треба зазначити, що природоохоронне законодавство, хоча і є досить обширним і всебічним, на практиці діє ще недостатньо ефективно. Причин цьому багато. Але однією з найважливіших є невідповідність тяжкості покарання небезпечі злочину, зокрема, низькі ставки стягуваних штрафів. Кримінальна відповідальність і відшкодування нанесеного збитку застосовуються значно рідше, ніж це було потрібним на думку експертів. До того ж окремим завданням є розробка правового механізму захисту екологічних прав людини. Більш розвиненою еколого-правова система є в північноєвропейських країнах, а також у США, де типовою є ситуація, коли кожен громадянин, здоров'я якого постраждало від шкідливих викидів того чи іншого підприємства, подає позов з вимогою матеріального відшкодування компенсації, оцінюючи своє здоров'я в достатньо велику суму. Підприємство, яке своєю діяльністю спричинило шкоду здоров'ю громадянина, змушене буде вживати термінових заходів до зниження забруднення, до чого його спонукатиме вже суто економічний інтерес.

Про рівень інституційного середовища можна судити за кількістю підписаних міжнародних договорів з охорони довкілля та кількістю країн, які беруть участь в цих міжнародних домовленостях. Кількість міжнародних договорів з охорони довкілля, підписаних країнами з 1886 до 2000 рр. та кількість країн, які стали учасниками міжнародних договорів з охорони довкілля, показано на рис. 1-2. Як бачимо, найбільша концентрація підписання міжнародних договорів з охорони довкілля спостерігається в повоєнні роки (у 70-х рр. та 90-х рр. ХХ ст.) Зауважимо, що дедалі частіше до підписання міжнародних договорів з охорони довкілля залучаються малі країни (передусім це країни, що розвиваються), які відносно донедавна не брали активної участі у міжнародній кооперації з охорони довкілля.

Ми припускаємо, що покращення інституційного середовища в кожній окремо взятій країні і у світі загалом сприятиме швидшій реалізації норм ЕКЗ. Якщо дана гіпотеза вірна, тоді покращення інституційного середовища повинно позитивно впливати на стан довкілля і екологічну ситуацію, тобто стан природного життєвого середовища має поліпшуватися. Це можна перевірити, проаналізувавши статистичні дані щодо інституційного середовища, та дані щодо якості довкілля.

Рівень розвитку інституційного середовища, окрім наявності великої кількості міжнародних договорів, можна оцінити, використовуючи також ін-

ші характеристики – це рівень демократії, свободи, доступу до інформації, розвиток мас-медіа, освіти і науки, державні видатки на соціальне забезпечення, охорону здоров'я та ін.

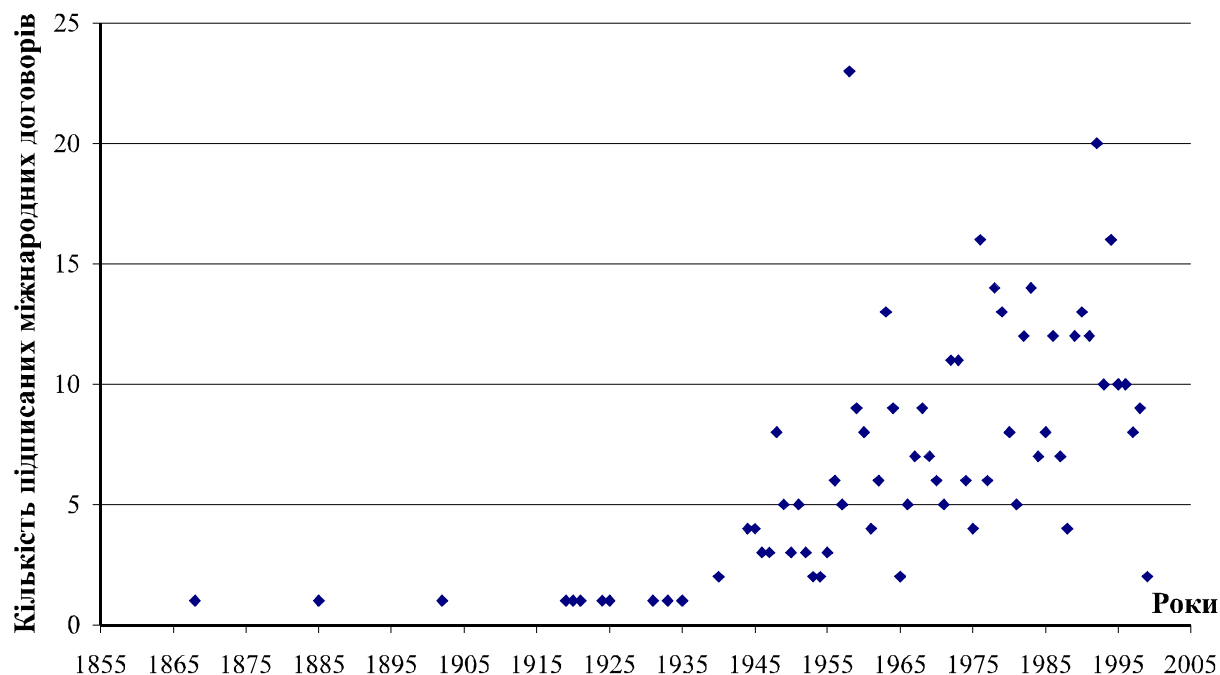

Рис. 1. Кількість міжнародних договорів з охорони довкілля, підписаних країнами з 1886 до 2000 року. Джерело: Побудовано на підставі даних [4]

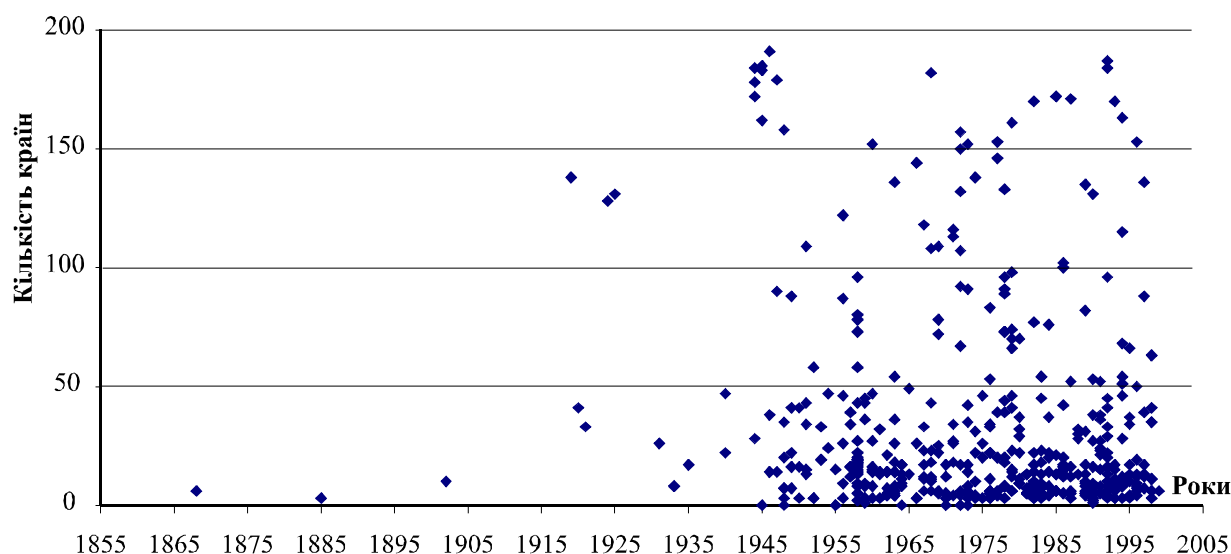

Рис. 2. Кількість країн, які стали учасниками міжнародних договорів з охорони довкілля. Джерело: Побудовано на підставі даних [4]

У нашому дослідженні було використано Political Right Index (індекс політичних прав) та Level of Democracy/Autocracy Index (індекс рівня демократії/автократії) як незалежні змінні. Political Right Index визначає ступінь свободи у виборчому процесі, політичному плюралізмі та прийнятті рішень, а також якість функціонування уряду. Показник розраховує Freedom House за семибальною шкалою від 1 до 7, де 1 відображає найбільш вільний ступінь свободи, 7 – відповідно найменш вільний [5]. Індекс Level of Democracy/Autocracy має шкалу від -10 до +10 [6]. Значення +10 свідчить, що в країні існує достатньо демократичний устрій, а -10 – сильно автократичний. Максимальне

додатне значення (тобто +10) означає, що існує цілком демократичний уряд, який має такі характерні ознаки: а) досконала конкуренція участі в політичному процесі; б) наявність інституційних обмежень для виконавчої влади; в) гарантія громадянської свободи всім громадянам у їх щоденному житті та їх участі в політичних процесах.

Для характеристики природного життєвого довкілля можна використати багато різноманітних показників. До них належать показники: стану використання й охорони земельних ресурсів; стану використання й охорони лісових ресурсів; стану й охорони заповідних територій і лісових насаджень на території; стану забруднення й охорони атмосфери; стану використання й охорони водних ресурсів; охорони надр і раціонального використання мінеральних ресурсів, а також показники розвитку сільського господарства, якості продовольства та інші.

Для проведення економетричного аналізу ми зосередили увагу на викидах CO₂ на душу населення [7]. У моделі було використано аналіз трьох названих вище показників за 30 років (з 1972 до 2002 роки) для 74 країн світу. Решту країн світу було вилучено з дослідження у зв'язку з відсутністю належних даних за вибраними показниками.

Модель була записана таким рівнянням:

$$EMIS_{it} = A + B(PRI_{it}) + C(LDI_{it}) + \text{error term}, \quad (1)$$

де: $EMIS_{it}$ – викиди CO₂ i -ї країни в часі t ; PRI_{it} – індекс політичних прав i -ї країни в часі t ; LDI_{it} – індекс рівня демократії / автократії i -ї країни в часі t ; A – константа; B , C – коефіцієнти, які необхідно визначити; error term – значення похибки.

Для аналізу було використано моделювання панельних даних з фіксованим ефектом. Така модель виявилась найбільш адекватною для даного аналізу. Показана нижче модель відображає взаємозв'язки між поліпшенням інституційного середовища та викидами CO₂ в атмосферу. Загалом для всього світового господарства спостерігається позитивний ефект на довкілля від покращення інституційного середовища. Якщо аналізувати ті самі показники окремо для кожної країни, то виявляється, що у менш розвинених країнах існує обернена кореляція між залежною та незалежними змінними.

Постає питання, чи готове світове співтовариство до формування і підписання нового Всесвітнього договору екологічної безпеки людства у вигляді Екологічної Конституції Землі? Виходячи з результатів цього дослідження (можливо не зовсім досконалого), можна зробити висновок, що нерівність країн у соціально-економічному розвитку, неоднаковий рівень розвитку їх інституційного середовища гальмуватиме прийняття та реалізацію ЕКЗ.

Основними перешкодами на шляху реалізації норм ЕКЗ, на нашу думку, будуть: неоднаковий соціально-економічний розвиток; неоднаковий рівень розвитку інституційного середовища; етнічно-культурні та релігійні відмінності і суперечності; суб'єктивні причини, які полягатимуть у суперечностях між високорозвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

ЕКЗ передбачає відповідальність і рівність перед її нормами всіх сторін. Але економіка високорозвинутої країни з високим рівнем ВВП має біль-

ший негативний вплив на природне життєве довкілля, ніж економіка слаборозвиненої країни. Норми ЕКЗ повинні вирівнювати можливості економічного розвитку для всіх країн. Країни, що розвиваються, повинні мати можливість піднімати рівень національного виробництва до екологічно допустимих норм, а високорозвинені країни повинні або стримувати темпи свого економічного розвитку (що абсолютно не сприймається урядами цих країн) або ж приводити національне виробництво (всю господарську діяльність) у відповідність до екологічних обмежень, які повинні бути однаковими для всіх країн світу.

Модель взаємозв'язків між емісіями CO₂ та інституційним середовищем у 74-х країнах світу

Залежна змінна: EMIS

Метод: панельні дані методом найменших квадратів з фіксованими ефектами

Вибірка: 1972-2002 рр.

Період спостережень: 30 років

Кількість країн: 74

Загальний масив (незбалансованих) спостережень: 2123

Змінні	Коефі- цієнт	Стандартна помилка	t-статистика	Ймовір- ність
PRI	17.32328	7.463939	2.320930	0.0204
LDI	3.743161	1.961863	1.907963	0.0565
R-квадрат	0.810638	Середня залежна змінна		447.0867
Вивірений R-квадрат	0.803700	Стандартна дисперсія залежної змінної		497.9316
Стандартна похибка регресії	220.6125	Залишкова сума квадратів		99627197
F-статистика	8762.977	Статистика Дурбіна-Ватсона		1.574130
Значимість F-статистики	0.000000			

*У моделі не показано значення фіксованих ефектів.

У теорії міжнародних економічних відносин, як відомо, виокремлюються так звані "великі країни" і "малі країни". Зрозуміло, що мала країна не має змоги впливати на економіку великої країни і на світове господарство загалом (виняток можуть становити впливи техногенних та природних екологічних катастроф – широкомасштабне забруднення довкілля, землетруси, стихійні лиха і т.д.). Водночас велика країна має прямий вплив на економіку малої. Розвиток національної економіки малої країни багато в чому залежить від чинників, які формуються великими країнами. Сюди належать зміна курсів світових валют, інфляційні процеси, обсяги торгівельного обігу, а також, скажімо, рішення країн "великої вісімки" (G-8) тощо. Ці та інші чинники створюють обмеження для розвитку малої країни. Норми ж ЕКЗ повинні бути чинником однакового впливу як на економіку малої країни, так і на економіку великої країни.

Якщо опиратися на результати нашого дослідження, то виглядає, що ідея ЕКЗ краще сприйматиметься високо розвиненими країнами, у яких інституційне середовище більш досконале. З іншого боку, країни з великим економічним потенціалом через інертність економічного мислення та національний егоїзм можуть, навпаки, стати основними противниками прийняття ЕКЗ.

Для прикладу, Франція пропонує реформувати Програму ООН з довкілля (ЮНЕП) в організацію з більш широкими повноваженнями – Агентство ООН з довкілля. До речі, така організація є однією із раніше запропонованих

Україною структур у цілісній системі глобальної екологічної безпеки, яка відображена у Схемі реформування органів ООН з метою реалізації положень Екологічної Конституції Землі [2, с. 289]. Ініціативу Франції підтримали 45 країн світу, які вважають, що така організація могла би об'єднати всі держави світу навколо ідеї екологічного порятунку людства, контролювати і керувати багатьма екологічними ініціативами. Проте ініціативу Франції не підтримують країни, які найбільше забруднюють атмосферу Землі. Зокрема, ідею Світової екологічної організації не поділяють США. Ця країна традиційно відхиляє будь-які схеми міжнародного контролю над власним суверенітетом в галузі охорони природи. Згадаймо негативне ставлення США до ратифікації ініційованого і раніше підписаного ними ж Кіотського протоколу. Таких прикладів можна навести багато. Фактом залишається те, що великі країни з огляду на національні економічні інтереси, часто відмовляються від укладених ними міжнародних екологічних домовленостей.

Деякі країни, наприклад Бразилія, Індія та Китай, бурхливо розвиваючи свою економіку, та істотно забруднюючи атмосферу і створення парникового ефекту, теж не сприймають української та французької ідей про створення Агентства ООН з довкілля.

Таким чином, рівноправність норм ЕКЗ для всіх країн світу, як це не парадоксально, може стати реальною перешкодою для її схвалення.

Література

1. **Мир словарей.** Экономический словарь <http://mirslovari.com/category_eco/ INSTITUCIONALNAJA-SREDA-38401.html.
2. **Туниця Ю.Ю.** Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1.
3. **Гарантувати екологічну безпеку планети:** Виступ Президента України на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на XXI століття"// Урядовий кур'єр. – 1997, № 114-115.
4. **Center for International Earth Science Information Network (CIESIN).** Environmental Treaties and Resource Indicators (ENTRI). Palisades, NY: CIESIN, Columbia University. <<http://sedac.ciesin.columbia.edu/entri/>.
5. **Статистичні дані доступно:** <http://www.freedomhouse.org/> або <http://earthtrends.wri.org>
6. **Статистичні дані доступно:** <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/polity/index.htm> або <http://earthtrends.wri.org>
7. **Статистичні дані по викидах CO₂ на душу населення доступно:** <http://earthtrends.wri.org>

УДК 330:502.4

Ст. викл. А.Ю. Якимчук, канд. екон. наук – НУ водного господарства та природокористування, м. Рівне

ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

На основі узагальнення наукових публікацій та власних вишукувань здійснено еколого-економічне обґрунтування розвитку природно-заповідного фонду у контексті підготовки Екологічної Конституції Землі.

Ключові слова: Екологічна Конституція Землі, еколого-економічна оцінка, природно-заповідний фонд.